

МИЛАН СУБОТИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 321(477)
Оригиналан научни рад
Примљен: 01.09.2017
Одобен: 23.09.2017
Страна: 145-166

РАТ КАО НАСТАВАК 'ПОЛИТИКЕ ИСТОРИЈЕ' ДРУГИМ СРЕДСТВИМА: СЛУЧАЈ УКРАЈИНЕ (I ДЕО)**

Сажетак: Чланак је први део обимније студије посвећене истраживању улоге „политике историје“ у избијању оружаних сукоба у Украјини. Аутор полази од тезе да су тумачења прошлости и формирање колективног памћења од кључног значаја за политике идентитета свих пост-комунистичких земаља. У том погледу, Украјина не представља изузетак, већ посебан случај у коме се истовремено укрштају задаци изградње (демократске) „државе“ и консолидовања „нације“. Остављајући по страни разматрање (неспорног) утицаја „руског фактора“ у настанку и ратној ескалацији „украјинске кризе“, у средишту анализе су различити пројекти „изградње нације“ и „државе“ који су формулисани током пост-совјетског развоја Украјине. Као теоријски оквир анализе послужио је модификовани Брубејкеров концепт „национализујућих држава“ који се, по мишљењу аутора, може применити на Украјину. Позивајући се на различите историјске наративе, украјинске политичке елите формулисале су ривалски супротстављене нормативне концепте „националног идентитета“ који нису подстицали инклузију значајних сегмента украјинског становништва. „Ратови памћења“ вођени током смена политичких елита су под утицајем окружења довели до дубоких подела и правог рата. Главне теме о којима су вођени спорови и које су допринеле радикализацији и политичкој мобилизацији становништва биће предмет разматрања у другом делу студије.

Кључне речи: Украјина, политика историје, колективно памћење, национализујуће државе, нација, историографија

Увод

Садржана у наслова, парафраза изреке по којој је „рат само наставак политике другим средствима“, не сведочи о мојој намери да се у овом раду ослањам на дело њеног творца, пруског генерала и војног теоретичара Карла фон

* milsub@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Института за европске студије (бр.149026) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Клаузевицева (Carl von Clausewitz, 1770–1831). Уз дужно поштовање према овом класику, његово схватање „рата“ и „политике“ није нам од велике помоћи у анализи и интерпретацији догађаја који се од марта 2014. године одвијају на истоку Украјине, у региону Донбаса (Доњецк и Луганск). То је видљиво већ на нивоу језика – док се припајање Крима Руској Федерацији најчешће означава као „анексија“, у анализама збивања у поменутом региону термин „рат“ обично се употребљава уз низ додатних одређења („грађански“, „хибридни“...), или се потпуно замењује (неодређеном) синтагмом „оружани сукоби“ и еуфемизмима попут „украјинске кризе“.¹ Сасвим независно од различитих процена обима и карактера учешћа Руске Федерације у тим сукобима, чини се да *традиционално* схваћен концепт *међудржавног рата* у украјинском случају нема велику дескриптивну и аналитичку вредност.

Упркос томе што се, попут већине ратних сукоба који су се одвијали последњих деценија, ни овај у Украјини не уклапа у класичну дефиницију рата, ипак га можемо сматрати „наставком“ различитих (унутрашњих и међународних) „политика“ које му леже у основи и чине његову позадину. Иако су ови оружани сукоби ограничени на регион једне међународно признате и суверене државе, улога спољно-политичких актера – не само као мировних посредника, већ и као директно укључених и заинтересованих страна – веома је видљива.² Уосталом, различити степени међународног учешћа – од директних „војних интервенција“, преко обезбеђивања „логистичке подршке“ сукобљеним странама, до пристрасне медијско-идеолошке презентације збивања – одавно су, не само на територији Украјине, довели у питање границу између класично схваћеног (међудржавног) рата и унутрашњих оружаних сукоба. Истовремено, мора се имати на уму да управо унутрашње слабости и дуготрајна политичка нестабилност неког подручја омогућавају активније ангажовање „спољних фактора“ који, руковођени сопственим интересима, инструментализују већ постојеће друштвене сукобе и утичу на ескалацију политичких криза у оружане сукобе.³ У том погледу, пример Украјине је веома

¹ Видети, на пример, „Форум“ америчког часописа *Kritika* (2015, 1: 121-155) који је насловљен: „The Ukrainian Crisis, Past and Present“. На раширену употребу идиома „кризе“ критички се осврће украјински историчар: „Колико често се тај термин користи да би се описале војне операције у којима се број жртава рачуна у хиљадама, а читави градови бивају разрушени артиљеријском ватром?... Употреба термина 'криза' помаже ауторима и њиховој публици да себе дистанцирају од дешавања у Украјини, да смање значај тих догађаја, да ублаже насиље, смрт и патњу која их карактерише, те да одрже позу неутралности и објективности. Ипак, терминологија никада, посебно у друштвеним наукама, није неутрална – сваки идиом поседује сопствену моћ и инерцију које усмеравају истраживаче и структуришу њихове наративе“ (Zayarnyuk, 2015: 469).

² Имајући у виду активности политичких вођа Украјине, Русије, Европске уније и САД, Алексеј Милер са горчином истиче: „Нико не може рећи 'нема крви на мојим рукама'; нити ико од њих чак може тврдити како су му интереси украјинског становништва најважнији“ (Miller, 2015: 145).

³ Како то истиче један аналитичар сукоба у Донбасу: „Без унутрашњих услова који погодују оружаном сепесионистичком покрету, спољашњи подстицаји не би успели да створе одрживу и масовну побуну“ (Kudelia, 2014:7). Рјабчук који је оштар критичар „руске агресије“, такође признаје: „Ипак остаје проблем налажења суштине украјинског унутрашњег раздора који не може бити приписан искључиво руској субверзији или чак инвазији – Русија, у ствари, само опортунистички искоришћава слабости Украјине и њене вишеструке унутрашње супротности“ (Riabchuk,

илустративан – од стицања независности након распада Совјетског Савеза, она се обично описује као дубоко (политички, културно, језички...) „расцепљена земља“ (*cleft country*) чији грађани током више од две деценије не успевају да постигну базични консензус о правцима будућег унутрашњег развоја, те да остваре политичку стабилност и успешно функционисање демократских институција. Делећи са низом пост-совјетских држава неефикасну економију, висок ниво корупције, пљачкашки спроведену приватизацију и снажан утицај неформалних центара моћи („олигарха“), Украјина је додатно оптерећена својим „аутохтоним“ проблемима – незавршеним процесом „изградње нације“ (*nation-building*), те геополитичким статусом граничног подручја (*borderland*)⁴ између Руске Федерације и Европске Уније. Стога, нису ретке оцене према којима се Украјина већ годинама налазила у стању „хладног грађанског рата“ (Рјачук, 2007) који се, уз „несебичну помоћ“ њеног источног суседа, почетком 2014. године претворио у прави, „врели“ рат.

Осим ангажовањем Русије – независно од тога да ли се оно оцењује само као давање подршке сепаратистичким тежњама Донбаса или као директна војна агресија – поменута трансформација „хладног“ у „врели“ оружани сукоб најчешће се у обимној литератури објашњава позивањем на украјинску *историју*.⁵ У таквим објашњењима, под „историјом“ се не подразумева само прошлост која временски претходи и чини основу садашњости (*res gestae*), већ и историографска нарација о тој прошлости (*historia rerum gestarum*), као и колективно памћење које представља снажан ресурс политичке мобилизације. Ово подсећање на вишезначност „историје“ омогућава нам различите приступе разумевању њене употребе у тумачењима текуће „украјинске кризе“. У најчешће коришћеном начину објашњења текућих сукоба под „историјом“ се подразумева објективна датост, тј. сама „прошлост“ у којој се лако идентификују дубоке (регионалне) поделе, „вековне мржње“, исконски сукоби интереса и трајна непријатељства. Омиљен у новинарским и публицистичким круговима, такав приступ социјалне и политичке актере савремених збивања унапред прећутно „амнестира“ од одговорности јер их, у крајњој линији, претвара у „таоце“ затечене прошлости. Наиме, иако им се отворено не одриче статус историјских актера (*субјеката*), њиме се имплицира да су они, услед несавла-

2015: 139). Сличну оцену формулише Умланд: „Истина, од почетка 2014. године све отвореније мешање Кремља у унутрашње ствари Украјине не представља агресију у чистом облику. У крајњој линији, то ангажовање не би, само по себи, било довољан услов за ескалацију 'украјинске кризе'... Руске мере нису биле довољни, али су постале нужни допуски услов за ескалацију раније постојећих мирних напетости у Донбасу у рат“ (Умланд, 2014: 19)

⁴ На самом почетку једне *Историје Украјине* аутор истиче: „Сам термин 'Украјина' значи гранична земља, пограничје (*borderland*). То је сасвим одговарајуће име за земљу која лежи на југо-источном ободу Европе и прагу Азије, уз рубове медитеранског света и опкорачује у прошлости важну границу између шума које су обезбеђивале уточиште и отворене степе“ (Subtelny, 2009: 3).

⁵ Како то критички истиче Портнов: „У међународним дебатама много је писано о томе да ли су или нису историја, памћење и идентитет главни разлози за Мајдан, анексију Крима и рат у Донбасу. 'Идентитет' и 'историјско памћење' навођени су много чешће него жеља за политичким слободама, корупција, економски проблеми, групни притисак, понашање локалних елита или састав субверзивних група... Да ли смо уопште способни да мислимо о Украјини изван концепата 'идентитета', 'историје' и 'сукоба цивилизација'?“ (Portnov, 2015- курзив М. С.).

дивог „герета прошлости“, лишени могућности слободног избора и активног делања (*agency*). Насупрот таквом приступу – који, парадоксално, подсећа на вулгаризовану верзију марксизма – може се тврдити да сама прошлост друштвеним актерима ипак оставља могућност (ограниченог) избора: „Историја ни у ком случају није предодредила начин на који ће се догађаји у Украјини и око ње одвијати у XXI веку. Она је политичким вођама понудила многе могуће сценарије које су могли изабрати, те никакво позивање на прошлост не може служити као оправдање за оне политичаре који су ту земљу довели у жалосно стање у којем се она данас налази“ (Miller, 2015: 145).

Имајући у виду комплексну и често трагичну прошлост Украјине, у овом раду се нећу бавити њеном „историјом“ у смислу *res gestae*, већ начинима на који она, путем историографске *нарације* и колективног *памћења*, бива (ре)презентована у савремености. Наравно, представе о прошлости – од индивидуалних сећања, преко колективног памћења, до академске историографије – представљају веома хетероген скуп нарација које не могу бити обухваћене некаквим општим теоријским оквиром, нити истражене у свој својој комплексности. Стога ћу се у овом раду ограничити на разматрање улога која су историографске нарације и њихова (зло)употреба ради мобилизације и (ре)конструкције колективног памћења имале на настанак и динамику сукоба у Украјини. Основна теза коју намеравам да изложим садржана је у наслову овог рада – „рат“ или „оружани сукоби“ у Украјини могу се, по мом мишљењу, тумачити као наставак „политике историје“ другим средствима.

Предложена интерпретација не претендује на исцрпност, нити почива на редуccionистичкој тези према којој би спорови око тумачења прошлости или „ратови памћења“ (*memory wars*) били не само *једини*, већ ни *најважнији* чинилац којим се могу објаснити трагични догађаји у Украјини: „Очито, сукоб око историје је само део шире целине која укључује социјалне, економске, социјално-психолошке и многе друге компоненте“ (Kasianov, 2015). Такође, пажња усмерена на украјинску политику историје, не значи да се она може потпуно разумети и објаснити без узимања у обзир њене интеракције са политиком коју Русија артикулише у односу на интерпретације сопствене прошлости. Напротив, као и у другим „идентитетским политикама“, тако је и у односу према прошлости, Русија, поред Пољске, онај примарно „значајни Други“ спрема кога се Украјина одређује.⁶ Дакле, не доводећи у питање утицај руске „политике историје“ у објашњењу начина на који је прошлост тематизована у Украјини, њу овде остављам по страни јер она, напосто, захтева посебну студију.

⁶ Видети опширније на примеру анализе уцбеника историје у: Портнов (2010: 128–161). Или, како то истиче Тарас Кузјо: „Растућа национална само-идентификација Украјине тесно је повезана са разликовањем себе од 'Других'. Пошто јој је Русија најближа у историјском, културном, језичком и етничком погледу, постоји потреба да се Украјина од ње дистанцира више него је то случај са другим народима Централне Европе“ (Kuzio, 2001: 349).

Политика историје

„Политиком историје“ означавам (зло)употребу историје као средства за легитимизацију власти и политичку мобилизацију становништва. Она обухвата скуп различитих мера и активности које политичке елите предузимају ради стварања нових или обнове старих представа о прошлости које су у сагласности са њиховим текућим политичким и идеолошким циљевима. За разлику од академске историографије која, *ако се држи својих метода и стандарда*, тежи свестраном, критички заснованом и рационално проверљивом знању о прошлости, политичко коришћење историје је првенствено руковођено потрагом за „употребљивом прошлошћу“ (*useable past*), тј. за таквом интерпретацијом прошлости која се може искористити у остварењу циљева које артикулише и формулише политичка власт. С једне стране, „политика историје“ надилази ужи феномен (неизбежне) „политизације“ историјског сазнања⁷ јер се ослања на знатно шири и систематски разрађен скуп активности и мера државе које, између осталог, обухватају креирање образовне политике, формирање специјализованих институција, законско регулисање историографских интерпретација, одређивање државних празника, одржавање комеморативних свечаности, регулисање ритуала и употребе симбола који прошлост чине присутну у садашњости, итд. С друге стране, у знатно општијем концепту „политике памћења“ укључен је увид да на „режим“ колективног сећања/заборављања утичу не само носиоци власти, већ и бројни други (индивидуални и групни) актери, те да је она по својој структури плурална.

Не разматрајући овде обимну литературу насталу након што се савремена теорија и историографија усмериле на тематизацију „колективног памћења“ (*memory boom*), особитост „политике историје“ можемо одредити као јасно изражену тежњу политичких актера (власти и опозиције) ка монополитизацији утицаја на обликовање „колективног памћења“ и, на тај начин, на формирање и нормативно дефинисање „колективног идентитета“. Таква пракса директног коришћења симболичких ресурса прошлости у политичкој борби обично упућује на кризу историјске свести заједнице, тј. на чињеницу да је прошлост, после радикалних промена у садашњости, постала „непрозирна“ и/или неприхватљива. Сам термин *Geschichtspolitik* уведен је у оптицај осамдесетих година прошлог века током немачког „спора историчара“ (*Historikerstreit*) у оквиру критика политички мотивисане ревизије тумачења нацистичке епохе,⁸ али је

⁷ Према Алексеју Милеру: „Политизација историје је суштински неминовна ствар. Она почиње већ на индивидуалном нивоу: сваки историчар је у својим истраживањима, у већој или мањој мери, под утицајем њему савремене друштвене ситуације, сопствених политичких погледа, као и своје националне, религијске и социјалне идентификације... Истовремено, признање те чињенице... је полазна тачка за стварање одређених механизма који омогућавају смањење поменутих утицаја помоћу рефлексије и самоконтроле, јасног излагања алтернативних становишта, пажљивог односа према професионалној критици“ (Миллер, 2009: 6).

⁸ „Термин *Geschichtspolitik* је устаљен у немачком језику као ознака за ' интерпретацију историје која је формулисана из политичких, тј. партијских мотива, као и за покушаје да се јавност убеди у правилност такве интерпретације“ (Миллер, 2009:9).

његова учестала употреба везана за расправе о улози посткомунистичких држава у одбацивању старих и обликовању нових, „истинских“ тумачења њихове прошлости. За разлику од негативне, критичке конотације немачког термина, његов превод на пољски језик (*polityka historyczna*)⁹ имао је претежно позитивно, или бар вредносно неутрално значење – њиме се именовало залагање интелектуалца блиских (тада, али и сада) владајућој конзервативној партији „Право и правда“ (*Prawo i Sprawiedliwość*) да држава преузме, као што то чини у економској и социјалној сфери, активнију улогу у формирању историјске самосвести нације. Одбацујући оптужбе да теже успостављању идеолошке контроле над историографијом налик оној у комунистичком периоду, пољски заговорници „нове историјске политике“ истицали су како је њихов циљ „да обнове понос националном прошлосту и – оно што је за њих једнако било нужно и важно – да изнова интерпретирају изабране теме из давне и новије пољске историје“ (Stobiecki, 2008: 186). Попут пољског случаја, и у низу других посткомунистичких друштава потреба за систематски разрађеним мерама државне власти у формулисању нове интерпретације прошлости оправдана је како унутрашње-политичким разлозима (императивима националне консолидације, изградње колективног идентитета, итд), тако и нужношћу њиховог новог позиционирања у европским интегративним процесима у којима су, ослобођени наметнуте (совјетске) зависности, тежили да учествују као пуноправни и легитимни чланови „европске породице народа“.

„Као и Немци пре њих“ – истицао је Франсоа Фире (Furet) – „Руси су онај други велики европски народ који је неспособан да дâ смисао свом XX веку и због тога је *несигуран у вези са читаваом својом прошлосту*“ (Fige, 1996: 8 – курзив М. С.). Ову несигурност у погледу прошлости са Русијом деле и остале пост-комунистичке државе које су се, након 1991. године, суочиле са нужношћу да изнова осмисле своју новију историју. Упркос бројним разликама које међу њима постоје, могу се уочити извесне сличности у начинима на који су пост-комунистичке државе формулисале ново тумачење прошлости. Овај процес обично је започињао откривањем и тематизовањем раније прећутаних и потиснутих сегмената („белих мрља“) прошлости,¹⁰ затим је водио трагању за теоријским парадигмама које би замениле „историјски материјализам“, те најчешће завршавао формулисањем новог (тачније, *обновљеног старог*) националног историографског наратива.¹¹ Остављајући по страни шири

⁹ Дословни превод пољског и, од њега насталог, руског термина (*историческая политика*) био би „историјска политика“, али радије користим српски превод енглеске синтагме (*politics of history*), јер „историјска политика“ у нашем језику може бити схваћена као квалификација (атрибут) политике – синтагма „политика историје“ јасније наглашава употребу историје од стране политике.

¹⁰ „Своју пажњу историчари су на почетку усмеравали на историјске 'беле мрље' које су углавном налазили у совјетском периоду. Ревизија совјетске верзије историје тог периода је такође обезбеђивала основу за његово одбацивање. Наравно, предмет расправа били су злочини стаљинизма, забрањивани или прогоњени појединци, као и националне трагедије“ (Kasianov, 2012: 141).

¹¹ „Постоји извесна иронија у чињеници да је једна у основи XIX-vekovna парадигма свој други живот нашла на крају XX века. Она је била изнова реанимирана новим таласом студија о нацио-

компаративни приступ, наведене карактеристике пост-комунистичког „овладавања прошлости“ могу се идентификовати и на примеру пост-совјетске Украјине.

Када је пре две деценије амерички историчар Марк фон Хаген објавио рад који је полемички насловио питањем: „Има ли Украјина историју“? (Hagen, 1995), он је под „историјом“ подразумевао историографију,¹² а Украјина му је послужила као пример за поменути проблем осмишљавања прошлости након одбацивања марксистичког учења о историји (*master narrative*). Поред тога, пошто је прошлост пост-комунистичких земаља Источне и Централне Европе била обележена дуготрајном доминацијом империјалних сила,¹³ откриће сопствене „праве историје“ након коначног стицања независности за њих је представљао задатак од суштинског значаја. Стога, оцена према којој је „историја сувише важна да би била препуштена само историчарима“¹⁴ није престала да важи након окончања епохе социјализма и партијско-идеолошког надзора над политичком правоверношћу историографије. Напротив, након кратког периода „дивљег плурализма“, новонастале политичке елите брзо су схватиле да историографски наративи немају само велику мобилизациону моћ, већ и да су важан чинилац унутрашње консолидације пост-комунистичких држава, као и потврђивања легитимности њихове владавине: „С обзиром да су се садашње вође и партије окрећу прошлости ради легитимизације нових државних апарата и, што је још важније, пошто се позивају на народно памћење тежећи истовремено да га обликују, историчарима и самој историји намењена је суштински важна улога *staatstragende Elemente*“ (Hagen, 1995: 664). Уочена политичка и друштвена важност историје након слома режима совјетског типа, наметнула је питање избора и артикулације теоријских и методолошких приступа прошлости (каква историографија?), те је то била кључна дилема коју је, користећи пример Украјине, Хаген проблематизовао насловом свог текста.

Поменута дилема већ почетком деведесетих била је разрешена већински прихваћеним одговором према коме историја ових друштава, по свом садржају и методологији, треба да буде конципирана у складу са традиционалним кано-

нализму које су наглашавале централну важност нације и националног идентитета у модерном свету“ (Hrytsak, 2007: 14).

¹² „Наравно, једноставан одговор на (постављено) питање је да људи и институције који се налазе на територији савремене украјинске државе имају историју у смислу проживљеног искуства, *wie es eigentlich gewesen ist*, на исти начин на који сви ми имамо прошлост на коју се можемо позвати. Али, ако поновимо наше питање имајући овога пута у виду писани запис о проживљеној прошлости који има неку општу прихваћеност и ауторитет у међународној научној и политичкој заједници, онда одговор није тако једноставан“ (Hagen, 1995: 658).

¹³ „Пошто ниједна од држава које данас постоје између Берлина и Москве није постојала у време успона модерне историографије у раном и средњем XIX веку, њихове историје и даље носе сенку артифицијелности и неаутентичности... Једна од последица неуспешне или ограничене државности народа у Источној и Централној Европи, била је оспоравање њихове потпуне историографске легитимности“ (*Исто*: 659-660).

¹⁴ То јасно и отворено формулисао Марек Чихоцки (Cichocki), саветник браће Качињски (Kaczyński) и творац пољског концепта „политике историје“ (*polityka historyczna*): „Постоје важни разлози зашто историју не можемо препустити историчарима и памћење мора остати жива супстанца сваке политике“ (цит. према: Stobiecki, 2008: 182).

ном „националне историографије“. У основи овог опредељења лежало је уверење да је историографија својеврсна „биографија нације“ – приповест која почиње описом њеног рађања (етногенезе), прати њен каснији раст и болно сазревање у сукобима са другим нацијама, те, након дугих периода „обамрлости“ под туђинском владавином, описује фазе њеног „буђења“ које завршавају коначним остварењем „заветног циља“ – стварањем независне националне државе. Ако овде оставимо по страни разматрање телеолошке структуре такве реконструкције прошлости, као и перенијалистичког концепта „нације“ на који се она ослања, онда у одбацивању епохе совјетске доминације можемо идентификовати основни мотив широке распрострањености таквог историографског наратива у пост-комунистичким друштвима. Управо помоћу таквог наратива комунистичка прошлост се ефикасно „екстернализује“ јер се епоха „реалног социјализма“ представља и тумачи као *споља наметнут* период дисконтинуитета националне историје који се, након стицања политичког суверенитета, може „поништити“ повратком на стање које му је претходило. У том погледу, низ балтичких и централно-европских држава представљају примере које су, као узор у формулисању историографског наратива, настојале да следе и остале пост-комунистичке државе. Од тешкоћа са којима су се неке од њих у овом процесу „национализације историје“¹⁵ суочавале, две се издвајају као најзначајније. Прва се тиче проблема (не)постојања континуиране традиције државне самосталности, тј. чињенице да су за многе пост-комунистичке државе периоди националне независности били или у далекој прошлости, или у оквирима нацистичког поретка насталог током Другог светског рата. Друга тешкоћа је била последица ограничених могућности потпуне „екстернализације“ комунизма у оним земљама у којим он није „стигао на совјетским тенковима“, или га бар тако не доживљавају значајни сегменти становништва. Решење за обе наведене тешкоће тражено је у снажнијем наглашавању националног дискурса о прошлости: „Историчари су представљали нове и старе националне митове и конституисали националне историје како би, позивајући се на слике њихове сјајне прошлости, легитимизовали младе нације и нове националне државе. Континуитети државних традиција, националних елита и националних култура измишљани су или поново откривани. 'Златна доба' у далекој прошлости или Средњем веку су слављена, а протагонисти националних култура и покрета претварани су у хероје. С друге стране, периоди патње под страном, посебно руском или совјетском влашћу, представљени су у форми националних мартирологија. Уцбеници су морали бити изнова писани, а популарна књижевност, нови историјски споменици, новчанице и симболи морали су у широким слојевима становништва раширити националне историјске митове“ (Karpelev, 2003: 38–39).

¹⁵ Синтагму „национализација историје“ преузимам од Касјанова који њом означава: „Начин опажања, разумевања и третирања прошлости који захтева сепарацију 'своје сопствене' историје од раније 'заједничке' и њену конструкцију као *историје нације*“ (Kasianov, 2009: 7). Примену те синтагме на примеру Украјине видети у: Касјанов, (2011: 38–73; 107–121) и Kasianov, (2012).

Украјина као „национализујућа држава“?

Скицирани ток развоја пост-социјалистичких историографија представља само један од аспеката шире концепираних настојања већине пост-совјетских политичких творевина да додатно оснаже и учврсте представу о себи као класичним нацијама-државама. Ако их је прошлост оптеретила „егзистенцијалним страхом и неизвесношћу“, као и осећањем мање вредности,¹⁶ онда је новостечена независност схваћена као историјска прилика за пуну потврду (раније потискиваног и угњетаваног) „националног идентитета“ у оквиру сопствене државе. У реафирмацији тог „идентитета“ главну улогу је имала држава која је поимана као „власништво“ већинске („титуларне“) етно-културне нације, те је њихова политика добијала јасну националистичку садржину.¹⁷ Према Брубекеру (Brubaker), реч је о посебној врсти „национализујућег национализма“ који карактерише новонастале или изнова преобликоване државе Источне и Централне Европе: „Упркос томе што има 'своју сопствену' државу, средишња нација (*core nation*) сматра да се унутар те државе налази у ослабљеној културној, економској или демографској позицији. Та ослабљена позиција сматра се наслеђем дискриминације те нације у периоду пре него што је постигла независност. Управо се то користи као оправдање 'лековитог' или својеврсног 'компензирајућег' пројекта коришћења државне власти за унапређење одређених (раније неадекватно задовољених) интереса средишње нације. Примерима таквог национализма обилује како међуратна Европа, тако и посткомунистичка савременост“ (Brubaker, 1998: 277). Скуп (економских, културних, језичких, демографских...) политика руковођених таквим национализмом омогућава нам дефинисање „национализујућих држава“¹⁸ као оних политичких заједница у којима су титуларне нације објекти систематски спровођених мера позитивне дискриминације: „Остварење државне независности не означава окончање националистичке политике. Реорганизација политичког простора створила је (номинално) независне државе, али не и 'праве' или истинске нације-државе. Нове државе су националне по форму, али не и по својој суштини или садржају. Са националистичког становишта државе су организационе љуштуре које морају бити испуњене националним садржајем тако што ће становништво, територију, културу и политичку заједницу довести у непосредну конгруенцију која дефинише потпуно остварену нацију-државу“ (Brubaker, 2011: 1786).

¹⁶ О томе видети сјајну анализу Иштвана Бибоа (Vibó) писану 1946. године: *Беда малих источноевропских држава*, Нови Сад, 1996 (превод са мађарског Арпад Вицко)

¹⁷ „Тај национализам обухвата захтеве истакнуте у име титуларне нације или националности одређене у етно-културним терминима и јасно разликоване од свих грађана као целине. Титуларна или средишња нација се у том случају поима као законити 'власник' државе која се, са своје стране, схвата као држава *те нације и за ту нацију*“ (Brubaker, 1998:277).

¹⁸ „То су државе које владајуће елите виде као нацију-државу, као државу једне и за једну посебну етно-културну нацију, али које су ипак 'некомплетне' или 'неостварене' нације-државе јер су у различитом погледу недовољно 'националне'. Да би се тај недостатак отклонио и да би се надокнадила уочена дискриминација из прошлости, национализујуће елите подстичу и предузимају низ активности усмерених ка промовисању језика, културе, демографске надмоћи, економског процвата или политичке хегемоније средишње (*core*) етно-културне нације“ (Brubaker, 1996: 9).

Упркос разликама у степену и средствима процеса „национализације“, такве државе почивају на схватању „нације“ као етничке и културне заједнице која се не поклапа са ширим скупом свих њених држављана (грађана), те својом политиком подстичу реактивну мобилизацију етничких мањина које формулишу захтеве за признањем и потврђивањем одређених, на етницитету заснованих, колективних политичких и културних права. Појава „мањинског национализма“ у оквирима „национализујуће државе“ добија на политичком значају ако се те мањине могу ослонити на неку од суседних држава коју доживљавају као сопствену „матицу“. Њихова позиција бива значајно ојачана када се у тим суседним, матичним државама формулише и активно заговара политика „завичајног национализма“ (*homeland nationalism*),¹⁹ тј. „када те државе позивају националне мањине да се врате у наручје своје историјске домовине, по могућству заједно са територијама које заузимају“ (Грицак, 2011: 328). Брубејкерова основна теза своди се на тврдњу да описана тријадна повезаност ових национализама (*triadic relational nexus*) представља плодно аналитичко средство у разумевању и интерпретацији како међуратних, тако и пост-комунистичких етно-националних сукоба у Европи: „Појам 'национализујућих држава' настао је компаративним проучавањем међуратне ере и пост-комунистичких облика национализма, као и анализе наслеђа совјетске националне политике... У оба ова периода ургентну важност процесу национализације пружала је чињеница постојања великих, отуђених и потенцијално опасних националних мањина које су биле повезане са суседним етно-националним 'сродницима', тј. мањина које су подржавале њихове државезащитници“ (Brubaker, 2011: 1786).

О могућностима и ограничењима у примени Брубејкерове „тријаде“ и њеној експланаторној вредности у анализи „украјинског случаја“ вођене су бројне дебате. Критичари Брубејкеровог концепта „национализујуће државе“ доводили су у питање не само теоријску конзистентност,²⁰ већ и његову дескриптивну вредност у анализи динамике украјинске политике. Они аутори који су сматрали да је Брубејкерова „тријада“ корисна у тумачењу распада бивше Југославије, одбијали су да је примене на Украјину истичући или да она нема карактеристике „национализујуће државе“, или да у друштвеној реалности не

¹⁹ „Директни изазов 'национализујућем' национализму су прекогранични национализми онога што називам 'спољашњим националним завичајем'. Завичајни национализам истиче право државе – заправо, њену обавезу – да надгледа услове, промовише добробит, подржава активности и институције, потврђује права и штити интересе 'својих' етно-националних сродника у другим државама. Такви захтеви обично се формулишу када се поменути етно-национални сродници виде као угрожени од национализујућих политика и пракси у државама у којима живе“ (Brubaker, 1996: 5).

²⁰ У теоријском погледу, Брубејкер је критикован због имплицитне репродукције традиционалне поделе на „грађански“ (западни) и „етно-културни“ (источни) национализам коју он, иначе, експлицитно одбацује као један од раширених „митова“ о национализму: „Подела Европе и Северне Америке на 'грађански Запад' и пост-комунистичке 'национализујуће' државе, свесно или несвесно, почива на добро познатој подели Европе по Западним (грађанским) и Источним (етничким) линијама... Тај теоријски оквир изгледа сумњиво налик Коновој подели на грађански Запад и етнички Исток, мада је сам Брубејкер критичан према тој Коновој теорији“ (Kuzio, 2001: 147; 150).

постоји дубоки расцеп између заговорника „мањинског национализма“ које привлачи „завичајни национализам“ с једне, и „национализујуће“ политике државе, с друге стране. Не спорећи оцену да је после стицања независности Украјина пролазила кроз процес „изградње нације“ (*nation building*), Брубејкерови критичари су почетком XXI века сматрали да „истицање конфликтних односа између већине која доминира државом и непокорних мањина стоји у оштрој супротности са претежно мирним развојем пост-совјетске Украјине који је, штавише, праћен *маргинализацијом етничитета* као фактора у доношењу политичких одлука“ (Kulyk, 2001: 197 – курзив мој). Касније уочени супротни тренд – повећане важности етно-културне идентификације у украјинској политици – такође је коришћен за критику Брубејкерове „тријаде“ јер мањински, руско-језички национализам није сматран „сепаратистичким“ већ је, након победа његових заступника на председничким изборима 1994. и 2010. године, оцењиван као један од *два ривалска пројекта* изградње украјинске нације.²¹ У основи, таквом аргументацијом се не доводи у питање могућност примене концепта „национализујуће државе“ на Украјину јер, како је то касније истакао и сам Брубејкер: „Тамо где су етно-националне и лингвистичке границе замагљене и пропустљиве, као у случају Украјине, *пројект национализације* првенствено је посвећен преобликовању културних пракси, лојалности и идентитета како би се, у ствари, *редефинисала и увећала титуларна (core) нација*“ (Grubaker, 2011: 1789).

Ако имамо у виду Брубејкерово одбацивање „социјалне онтологије“ која почива на тези о статичности и трајности група и њихових „идентитета“ у друштвеној стварности, као и његово инсистирање на процесуалности конституисања односа „мањине“ и „већине“, те његовог захтева за политичком контекстуализацијом историјски променљиве улоге „завичајног национализма“, онда се, по мом мишљењу, његова „тријада“ може користити у интерпретацији украјинског случаја. Истина, њена примена у овом случају је нешто сложенија од оних примера помоћу којих је Брубејкер илустровао њен аналитички капацитет у тумачењу међуратних (Пољска) и пост-комунистичких националних сукоба (бивша Југославија).²² Наиме, *класичну* Брубејкерову „тријаду“ у украјинском случају би чинили: (1) Украјина као „национализујућа“ држава која формулише политику позитивне дискриминације етно-културно схваћене „титуларне нације“; (2) они држављани Украјине који су руске националности (национална мањина) и (3) суседна Руска Федерација као матична држава те мањине. Јасна и оштра етничка дистанца између „средишње нације“ дефини-

²¹ „Према Брубејкеру, руско језичка група становништва би требало да буде сепаратистичка и да захтева своје ослобођење од контроле Кијева. У независној Украјини ми видимо нешто сасвим друго: уместо да се удаљава од Кијева, руско-језичка група иде ка њему и, чак, преузима контролу над њим – као што се то догодило 1994. године у изборној победи Леонида Кучме и 2010. године у победи Виктора Јануковича... У Украјина се не одвија сукоб између два национализма (украјинског и руског), већ избор између два једра око којих се може консолидовати једна украјинска нација“ (Грицак, 2011: 328–9).

²² На пример, ратних сукоба у Хрватској у којима тријаду чине: „национализујућа државе“ (Хрватска), српска национална мањина у Хрватској и Србија као „спољашња национална домовина“ те мањине.

сане у етно-културним терминима и „националне мањине“ која мере државне политике доживљава као угњетавање и кршење својих колективних права, те активности „спољашње домовине“ предузете ради заштите њених угрожених етничких сродника, представљали би *класични* „тријадни модел“ бременит снажним конфликтним потенцијалом. Ипак, овај модел не обухвата сву сложеност украјинске ситуације јер се линија националне поделе становништва не поклапа са оном која дели „Украјинце“ као „титуларну нацију“ (72% - 1989; 77% - 2001), од „Руса“ као највеће националне мањине (22% - 1989; 17% - 2001). Наиме, ако узмемо у обзир језик као кључни маркер етничке припадности, ова слика се знатно компликује – према попису из 1989. године чак 34% етничких Украјинаца у свакодневној комуникацији користило је руски језик, те су, као посебна „руско-језична“ група, заједно са руском мањином, деведесетих година представљали незнатну већину становништва Украјине (вид. Wilson, 1996: 22–23).²³ Ситуирана између два пола – етничких Украјинаца који говоре украјински и етничких Руса – средишња категорија руско-језичких Украјинаца је и сама хетерогена, док њена бројност зависи од начина на који се дефинише значај „матерњег језика“ или „језика свакодневне употребе“ у процесу националне идентификације.²⁴ С друге стране, ова сложена лингвистичка слика, сама по себи, *не омогућава извођење директних закључака о политичким преференцијама грађана Украјине* – на референдуму о државној независности (1. децембра 1991.) број присталица самосталне Украјине (91% целокупног становништва) далеко је надмашавао збир оних који су се у националном погледу декларисали као „Украјинци“ (тј. обухватао је не само украјинско и руско-језичке Украјинце, већ и већину етничких Руса): „Етнички Руси не само да су претежно гласали за независност Украјине, већ је велика већина њих своје односе са Украјинцима описивала у веома позитивном светлу не очекујући да ће независна Украјина кршити њихова културна или језичка права и не осећајући се 'странцима' у Украјини, упркос томе што је нешто раније (август 1991.) већина њих ипак тражили да Украјина потпише Горбачовљев споразум о Савезу држава и задржи тесне везе са Русијом. Посебно је значајно то што су резултати социолошких истраживања били углавном слични у различитим регионима Украјине, укључујући Галицију, историјску колевку украјинског национализма и спорни Крим“ (Вујашић, 2015: 28).

Након распада Совјетског Савеза у руско-украјинским односима „национално питање“ није било на листи приоритета нових политичких елита две пост-комунистичке државе, иако је повремено актуализовано у претежно интелектуалним, опозиционим круговима обе земље. На промену статус овог „питања“ у обе земље – његову све већа важност и снажну политизацију –

²³ Поднасловом своје књиге о украјинском национализму као „*мањинској вери*“ Вилсон је коментарисао ове статистичке налазе.

²⁴ Социолошка истраживања обично разликују три подгрупе унутар „руско-језичних“ Украјинаца: (1) оне који у националном погледу себе сматрају Украјинцима, иако се служе само руским језиком; (2) „Двојезичне“ којима је украјински матерњи језик, себе сматрају Украјинцима али користе руски као први језик у свакодневној комуникацији; (3) „Двојезичне“ који наглашавају своју припадност украјинској културној традицији (вид. Литвиненко и Якименко, 2008; Миллер, 2008).

утицало је више фактора, како унутрашње-политичких, тако и оних који се тичу њиховог међународног положаја. Ако оставимо по страни Руску Федерацију (њен економски опоравак, промену политичког вођства, растућу амбицију да обнови статус супер-силе, тежњу ка реинтеграцији бившег совјетског простора, формулисање идеологије „руског света“, итд.), онда „национално питање“ у Украјини можемо тематизовати са становишта потребе (ре)дефинисања и изградње њене државности (*state building*). Посматрано из те перспективе, политички спорови који су у Украјини вођени од друге половине деведесетих година до данас могу бити разматрани као различити одговори на дилеме поводом избора између два пожељна „идеал-типа“ државе, тј. на избор између дефинисања украјинског *демоса* у етничком или неутрално-грађанском значењу. Поједностављено, у различитим периодима своје пост-совјетске независности Украјина је од стране својих политичких елита поимана и као „држава свих њених грађана“ и као „држава украјинског народа“, при чему је, у овом последњем случају, „народ“ дефинисан као „етно-културна нација“: „Двадесет година после проглашења независности Украјине остаје нејасно који модел нације следи савремена Украјина: етнички или политички? Та неодређеност садржана је у основном документу према коме савремена Украјина и Украјинци живе – Уставу из 1996. године у коме се концепти 'украјински народ' (етнички модел) и 'народ Украјине' (политички модел) наизменично користе без, како се чини, икакве логичке доследности. Конституционална нејасноћа кореспондира политичкој: у Украјини није остварена ни етничка, ни политичка концепција нације“ (Грицак, 2011: 326). На парламентарним и председничким изборима смењивали су се заговорници ове две опције, што је водило друштвеним и политичким последицама које превазилазе академске спорове о теоријској (не)заснованости разликовања између концепата „грађанских“ и „етничких“ нација. Јер, ако и усвојимо становиште према коме свака „грађанска нација“ у свом основу има изванредан етно-културни садржај који је током времена интериоризовала већина њених припадника, то још не значи да грађански и етнички пројекти изградње држава у *садашњости* немају различите консеквенце по њихово становништво. Тим пре, што је у случају Украјине културно-етничка хетерогеност становништво праћена концентрацијом различитих група у појединим регионима земље. Наиме, етно-лингвистичка „мапа“ Украјине има наглашену регионално-географску димензију: централни региони су у језичко-етничком погледу мешовити; у источним и југо-источним областима концентрисан је велики број етничких Руса и руско-језичких Украјинаца, док већина становништва западних региона склона наглашавању свог украјинског језичког и националног (етно-културног) идентитета.²⁵ Ове етничке и лингвистичке разлике између источне и западне Украјине праћене су не само неједнаким степеном њиховог економског развоја (ин-

²⁵ Доњецк на истоку и Лвов (Лвів) на западу представљају градове-симболе ове регионалне поделе: у првом је проценат руско-језичке популације према попису из 1989. године био 80,5%, док је у другом, према истом попису, својим матерњим језиком украјински сматрало 77, 6% становништва, а 79% се у националном погледу изјашњавало као Украјинци (вид. Hrytsak, 1998: 264).

дустријализовани исток и претежно аграрни запад), већ и различитим културним наслеђем формираним под утицајем империја и држава у оквиру којих су се ова два региона налазила пре настанка Украјине у њеним садашњим границама. Наиме, осим Крима који јој је припојен 1954. године, територија Украјине у њеном данашњем обиму је последица разграничења и формирања држава које је уследило после Другог светског рата – у прошлости Донбас и Галиција никада нису били, (осим у периоду совјетске владавине 1939–1941, као и 1945–1991. године), региони јединствене украјинске државе.²⁶

Када се језичке, културне, историјске и верске разлике које постоје међу становницима источне и западне Украјине доведу у непосредну везу са њиховим супротстављеним (про-руским/про-совјетским и про-европским) политичким опредељењима, онда то представља основу за широко раширено уверење о постојању „две Украјине“²⁷ или о „две земље у једној држави“ (Riabchuk, 2002). Склоност ка мишљењу у дихотомијама свакако је утицала на стварање овог „мита о две Украјине“²⁸ помоћу кога се комплексна социјална, политичка и национална стварност редукује на поједностављену „источно – западну“ схему чије су носеће категорије део наслеђене „симболичке географије“ према којој се – још од доба Просветитељства – заосталом, варварском, ропском и егзотичном „Истоку“ супротставља прогресивни, цивилизовани, рационални и слободарски „Запад“ (вид. Wolff, 1994). Теоријске примедбе којима се наглашава како „фрагментација Украјине превазилази дихотомију исток–запад, стварајући националне и лингвистичке поделе које су много нејасније од националних привржености за које се претпоставља да следе језичке линије“ (Wanner, 1998: xxvi), чине се излишним јер се не уклапају у већ чврсто формиран и делатан стереотип: „Најчешћа манифестација украјинског регио-

²⁶ „Сваки регион Украјине има своју јединствену историју: Транскарпатија је била једини део Украјине који је искусио дугу власт Угарске – скоро 1000 година; Буковина је била једина која је имала искуство са влашћу Молдавије и касније модерне Румуније; Буковина и Галиција су биле под аустријском влашћу; велики део јужних територија издвојен је из власти Кримског каната; значајне делови централне Украјине су некада били део Великог кнежевства Литваније, а много од украјинских формативних искустава одвијало се у оквиру Пољске и Русије/СССР. Границе између ове две последње државе су се временом мењале, те су неки од делова Украјине живели много дуже под пољском влашћу (Галиција: 1386–1772; 1918–1939), док су други много дуже били део Русије или њених совјетских наследника (историјски Хетманат и Слобода Украјине – Слобожанщина; од средине XVII века до независности 1991. године, са прекидом током немачке окупације 1941–1943)“ (Himka, 2015: 129).

²⁷ Концепт „две Украјине“ у оптицај је увео Микола Рјабчук у истоименом есеју из 1992. године: „Two Ukraines?“, *East European Reporter*, 5 (4): 18–22. Творац овог концепта је касније критиковао његово поједностављено тумачење: „Схватање Украјине као подељене земље постало је нека врста општег места које се често изражава како у популарном, тако и у академском дискурсу. Новински чланци често описују Украјину подељену на 'националистички' Запад и 'про-руски' Исток, без икаквог објашњења шта то заиста значи или како ти придеви који припадају различитим семантичким областима могу бити спојени као антоними у једној чудној бинарној супротности“ (Riabchuk, 2015: 138–9).

²⁸ „Као и други митови, ни овај није проста измишљотина, већ пре ре-конструкција политичке и културне стварности Украјине заснована на извесној визији историје, истраживању јавног мњења и изборних резултата, као и на западним конструктима, културним стереотипима и идеолошким предрасудама“ (Zhurzhenko, 2002).

нализма коју користе коментатори је она која се означава такозваном 'источно – западном поделом' у којој се Украјина представља као држава подељена између 'украјинско-језичког и националистичког запада' с једне, и 'руско-језичког и сепаратистичког истока' с друге стране. Обично се тврди да је до те поделе довео дуготрајни утицај Пољске и Аустро-угарске на западну Украјину, као и дуга повезаност источне Украјине са руском и совјетском влашћу“ (Rogers, 2007: 211). Упркос теоријским мањкавостима, у дискурсу политике једном формулисано и прихваћено становиште о дубоким и непремостивим („цивилизацијским“) разликама између источне и западне Украјине функционише као „самоостварујуће пророчанство“ јер представља оквир који усмерава очекивања политичких актера и утиче на садржај њихове политике.²⁹

Независно од дебата о степену различитости њених региона, у пост-совјетској Украјини није довођена у питање њена *територијална целовитост* која је, у крајњој линији, била наслеђе комунистичке епохе (Украјинске ССР). Од самог проглашења независности, украјинске политичке елите биле су суочене са двоструким задатком – изградњом пост-совјетске (демократске) државе и формирањем украјинске нације. Ова два процеса су била симултана и за њихово решавање политичка теорија је могла да понуди два „идеал-типска“ модела: стварање „државе-нације“ (*State-Nation*) или „нације-државе“ (*Nation-State*). Разлика између ова два процеса изградње демократске државе последица је, у крајњој линији, различитих полазних концепата „нације“ – у првом случају нагласак је на *политичком* појму нације који обухвата све држављане (грађане), док је у другом реч о етничком и културном одређењу „нације“ која се сматра творцем и „власником“ државе.³⁰ Избор једног од модела у теоријском погледу зависи од степена културне (не)хомогености становништва, као и територијалне концентрације политички значајних група подложних националистичкој мобилизацији и тежњи ка самоопредељењу (вид. Stepan, 2008). Постојање различитих, али не и радикално супротстављених друштвено-културних идентитета не искључује могућност изградње демократске „нације-државе“, али тај процес је обично оптерећен конфликтима: „Мање конфликтна структура такве државе би био асиметрични федерализам у коме су уставно уграђени извесни културни прерогативи за регионе са истакнутим и мобилизованим територијалним идентитетима“ (Stepan, 2008: 3).³¹ Стога је

²⁹ „Свако ко посети крајњи исток и запад Украјине, на пример, Доњецк и Львов, неизбежно осећа дубоке разлике између та два региона, као да у стварности они припадају двома различитим земљама, различитим световима, *двема различитим цивилизацијама*“ (Riabchuk, 2002). Тема „цивилизацијске поделе“ сведочи да Хантингтонова теорија о „сукобу цивилизација“ (Huntington, 1996) није била без одјека у Украјини – о „хантингтонизацији јавног дискурса“ видети опширније у Zhurzhenko, (2002); а о „самоиспуњавајућем пророчанству“ таквог становишта видети у: Subotić, (2007: 183-219).

³⁰ „Нова пост-совјетска Украјина суочена је са двоструким задатком – изградњом нације, као и изградњом државе. Током изградње нације политичке елите Украјине треба да одлуче да ли да се усредсреде на украјински идентитет већине становништва, или на над-национални идентитет који обухвата све националне групе настањене у Украјини“ (Liber, 1998: 189).

³¹ Позивајући се на примере Шпаније, Индије и Белгије, овај аутор развија једну „граматику“ настанка и опстанка сложених политичких заједница која укључује: асиметрични федерализам;

Степан, иако се није детаљније бавио Украјином, у једном раду сугерисао како би управо модел „државе-нације“ за њу било одговарајуће решење јер постојећа културна нехомогеност становништва чини од Украјине „мало вероватну (демократску) нацију-државу“ (вид. Stepan, 2005).

Наравно, усвајање конституционалних решења и њихово остварење у политичкој стварности не зависе од идеал-типских модела које (не)препоручују политички теоретичари – Украјина у том погледу није никакав изузетак. Њена пост-совјетска уставна реконструкција завршена је тек 1996. године, а на њен коначни облик утицале су спољно-политичке околности (успех Зјуганова на руским изборима и страх од обнове СССР), као и дубоке разлике између ставова украјинске „левице“ (комунисти, социјалисти) и умерене „деснице“ (национал-демократи) које су спречавале не само постизање консензуса око темељних уставних принципа, већ су допринеле јачању председничког политичког система. Плод компромиса, уставотворни процес завршен је прихватањем решења које није сагласно са моделом демократске „државе-нације“: „Приоритетна важност изградње државе утицала је да се елите одлуче за институционални оквир који укључује *централизовану територијално-административни модел и снажну извршну улогу председника* која – како се брзо показало – није нужно доприносила промовисању принципа конституционализма“ (Wolczuk, 2001: 289 – курзив М.С). Већ помињана уставна двосмисленост у одређењу носиоца суверенитета (*народ Украјине или украјински народ*)³² била је, такође, последица компромиса између верности наслеђеном совјетском концепту „народа“ и идеје суверене (етно-културне) нације, те је усвојено територијално-политичко одређење („народа“ или држављана Украјине) истовремено било праћено етно-културним „садржајем“ јасно израженим у дефинисању статуса државног језика и усвојеном скупу националних симбола.³³ Парадоксално, полазећи од афирмације принципа држављанства, (про-комунистичка и про-совјетска) „левица“ је заговарала чисту „грађанску

афирмацију личних права комбинованих са признавањем колективних права; парламентарни, а не председнички политички систем; постојање опште-државних, али и регионалних политичких партија; политички интегрисано, али не и културно асимиловано становништво; културни национализам насупрот сецесионистичком и остварени образац комплементарних, мада многоструких идентитета (видети: Stepan, 2008: 6–7)

³² „Украјински Устав који је усвојен у јуну 1996. године успоставио је имплицитну хијерархију конститутивних заједница које формирају 'народ': (1) *украјински народ* састављен од 'свих грађана Украјине различитих националности'; (2) *украјинска етничка нација*; (3) *индогени народи*, тј. *етничке групе* које немају своју домовину изван Украјине и стога су посебно повезани са територијом Украјине; (4) *националне мањине*, тј. *етничке групе* са домовином изван Украјине, којима се гарантују колективна права на културну аутономију“ (Wolchuk, 2000: 679).

³³ Један од парадокса језичке ситуације у Украјини лежи у чињеници да је закон по коме председник мора знати украјински језик донет на иницијативу Леонида Кравчука како би се из изборне трке 1994. године елиминисао његов конкурент Леонид Кучма који је почео да учи језик током председничке кампање и после победе, до краја политичке каријере 2004. године, у јавним обраћањима говорио само украјински (или, како то додаје један аналитичар, „*оно што је он сматрао украјинским језиком*“). Вид. Polese, (2011: 41). С друге стране, управо је Кучма утицао на уставно решење према коме украјински није само једини службени језик, већ и да је држава обавезна да се брине о његовом развоју и употреби у свим сферама живота, на целој територији државе.

концепцију нације“³⁴, док су (про-европски) „национални демократи“ у афирмацији украјинске нације као „историјског власника“ државе³⁴ видели кључну препреку претећој опасности од обнове Совјетског Савеза и губитка стечене државне независности. У таквој констелацији, уставни положај је председнику државе омогућавао широки маневарски простор за стварање ситуационо условљених, *ad hoc* коалиција са међусобно супротстављеним политичким групама. Након уставне потврде независности и изградње институционалне инфраструктуре политичког система, тадашњи председник Кучма могао је да закључи како је створена Украјина (држава), те да сада треба створити „Украјинце“ (нацију).³⁵

Већински изражено опредељење за независност Украјине није значило да је пројекат изградње националне свести као основе националне државе непотребан: „Најобјективнији аналитичари никада нису сматрали да резултати референдума из 1991. године потврђују ниво националне самосвести Украјинаца – тада се гласало не толико за независну Украјину, колико против савезног (совјетског – М. С.) центра“ (Касьянов, 2008: 132). Украјинци су били, како је то сажето изразио Вилсон, „неочекивана нација“ не само у очима иностраних посматрача, већ и за велики број самих становника Украјине који су националној идентификацији придавали мање важно место у односу на своје класну или регионалну припадност (Wilson, 2000). Под утицајем широко прихваћене концепције „совјетског народа“ као наднационалне заједнице, ни сами етнички Руси нису себе сматрали типичном „националном мањином“³⁶ а огромни број руско-језичких етничких Украјинаца, као и оних који су свакодневном комуникацији користили руско-украјинску језичку мешавину (*суржик*), изазивали су незадовољство поводом спровођења мера усмерених на културно-језичку „украјинизацију“ као основну претпоставку државне независности. Стога се теза о „две Украјине“ није превасходно односила на дихотомију етничко-украјинске већине и руске мањине, већ је њоме Рјабчук означавао ди-

³⁴ Према Програму демократског Народног покрета (*Народний Рух України*) из 1989. године: „Остварење пуног обима националних права различитих етничких група који настају Украјину је неодојиво од њиховог признања да украјинска нација у републици има статус историјског власника. Украјина је једина територија на свету на којој је могућ пуноважна егзистенција и развој украјинског етноса“ (Цит. према: Wolchuk, 2000: 678).

³⁵ „Афоризам Масима д'Азелма (Massimo d'Azeglio), активисте италијанског покрета за национално уједињење из друге половине XIX века – 'Створили смо Италију, време је да створимо Италијане' – био је сасвим применљив на Украјину деведесетих година“ (Касьянов, 2008: 132).

³⁶ Резултати низа социолошких истраживања спроведених у Доњецку (1994–2004) то јасно показују: „Иако је у том граду руски језик био апсолутно доминантан, руски идентитет се у том периоду исказивао као веома низак, далеко слабији од украјинског. Посебно је значајно да се 1994. године по својој популарности ниједан од та два идентитета није могао мерити са остатком империјалног и различитим друштвеним идентитетима (совјетски људи, радници, пензионери). Током наредне деценије, ти идентитети су слабили, док се регионални идентитет (доњецки) снажно учврстио на врху листе идентитета“ (Hrytsak, 2007: 17). Исти аутор, на другом месту истиче: „Насупрот 'национализујуће' међуратне Пољске која је подстакла снажан украјински национализам, у пост-совјетској Украјини нема снажног руског национализма. То се може сматрати последицом совјетских напора да створе грађане са израженим совјетским, а не руским идентитетом... Стога је у Доњецку 1994. године совјетски идентитет био доказано најпопуларнији, свакако више него украјински или руски“ (Hrytsak, 2009: 227; 231).

ференцијацију „национално свесног“ и „национално несвесног“ становништва Украјине: „Према мојим приближним проценама, само трећина становништва Украјине има јасну националну самосвест и истовремено идентификује себе са украјинском политичком нацијом. Две трећине чине они који нису ни Руси, ни Украјинци – то су 'наши', 'овдашњи', то су људи, који се још увек налазе на пред-националном (и преисторијском – ако је реч о новијој историји) нивоу развоја. Потенцијално они могу да постану и Руси, и Украјинци, чак грађани Кијевске Русије, а могу и да образују неку своју донбаску, херсонску или криворошку нацију (налик на 'кримску' која се, изгледа, ствара пред нашим очима) (Рјабчук, 2003: 57). Управо овај аморфни „етнички супстрат“ (који чине говорници претежно руског, али и украјинског језика, као и њихове мешавине) представља, према Рјабчуку, „другу Украјину“ која је интериоризовала представе руске и совјетске империјалне власти о „Малорусима“ („*хохли*“), те у свом пост-колонијалном стању још није доспела до модерне националне самосвести без које, према његовом уверењу, нема изградње стабилне политичке заједнице.³⁷ Национално самосвесним „Украјинцима“, који су услед историјских околности већински концентрисани на западу земље, стога нису супротстављани *национално опредељени* „Руси“ (који би чинили националну мањину са одговарајуће гарантованим правима), већ амбивалентни, претежно руско-језички, национално неопредељени становници Украјине чији идентитет Рјабчук дефинише као „креолски“. Ослањајући се на постколонијалне теорије, овај аутор у историјски формираном менталитету „украјинског Петка“ видео основну препреку његове еманципације од колонијалне доминације „руског Робинзона“, те је, уместо пројеката бинационалне или регионалне федералне државе-нације, политичко решење тражио у окончању процеса изградње украјинске нације којим би се „Креоли“ коначно претворили у „праве Украјинце“ (вид. Рјабчук 2012).³⁸ У којој мери је овај „креолски идентитет“ створен руском, а колико совјетском империјалном доминацијом, остаје отворено питање.

Не разматрајући овде расправе о могућностима и ограничењима примене постколонијалне теорије у анализама пост-совјетских друштава (вид. Subotić, 2015), можемо закључити да је украјинска држава после стицања независности процес изградње нације претежно усмерила ка „украјинизацији“ припадника

³⁷ „Две Украјине нису биле виђене као географски ентитети већ пре као метафора која означава становништво у оквиру истог географског простора које је, с једне стране већ прошло све три Хрохове фазе националне изградње и у погледу свог идентитета постало сасвим модерна нација, те с друге стране становништва које је остало затечено у Хроховој фази Б и подложно је даљој национализацији. Та два идентитета – украјински модерни (национални) и украјински пре-модерни (локални) – неједнако су раширени на територији Украјине, са доминацијом националног идентитета на западу и локалних идентитета на истоку и југу, као и њиховом мешавином, хибридношћу и коезистенцијом у сасвим различитим пропорцијама широм свих региона“ (Riabchuk, 2015: 145)

³⁸ Како то истиче критичарка „мита о Две Украјине“: „Данас ће вам готово сваки украјински интелектуалац који је упознат са постколонијалном теоријом рећи да ми као нација себе видимо руским очима... Ја не негирам асиметрију у руско-украјинским односима, али мислим да постколонијални дискурс често постаје оправдање за украјинске националне комплексе“ (Zhurzhenko, 2013)

већинске етничке заједнице, а не према етничким мањинама са већ јасно формираном националном самосвешћу: „Фактички, пред друштвом и државом стајао је задатак 'украјинизације' самих Украјинаца, што је претпостављало одређење приоритета у културној и образовној политици који су се увек могли протумачити као давање привилегија 'титуларној нацији'... У суштини, 'стварање нације' деведесетих година претворило се у процес украјинизације самих етничких Украјинаца“ (Касьянов, 2008: 133; 142 – истакао М. С.). Ипак, по мом суду, наведена чињеница суштински не утиче на могућност употребе модела „национализујуће државе“ у украјинском случају јер Брубекеров концепт „националне мањине“ не мора нужно бити ограничен на етничке Русе – он такође може обухватати и етничке Украјинце који говоре руским језиком, као и све оне који се, из различитих разлога, не идентификују са нормативним садржајем концепта „титуларне нације“. Речју, независно од етничке припадности, грађани Украјине могу бити објекти „национализујућих пракси“ како би им се наметнула национална идентификација која треба да потисне њихове, са становишта национализма, другоразредне (пред-националне) регионалне, социјалне или политичке идентитете. Наравно, овај процес национализације који захтева време и систематски разрађену културну, образовну и историјску политику државе, може изазвати отпоре код оног (не само етнички руског) дела становништва које заговара алтернативни концепт „украјинске нације“, или се, руковођен језичким, културним или идеолошким разлозима, везује за суседну („сродничку“) државу коју сматра сопственом „матицом“. Стога, сматрам да је, уз наведено редефинисање концепта „националне мањине“, у украјинском случају Брубекерова „тријада“ плодно аналитичко средство, те да Украјину можемо разматрати као посебан пример (постсоцијалистичке) „национализујуће државе“. Потврда таквог става захтева детаљније разматрање садржине и динамике процеса „украјинизације“, тј. оног њеног аспекта који се тиче „политике историје“, о чему ће бити речи у другом делу овога рада.

Литература:

1. Brubaker, Rodgers (1996): *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
2. Brubaker, Rodgers (1998): "Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism", in: *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, (Edited by John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, 272–306.
3. Brubaker, Rodgers (2011): "Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states", *Ethnic and Racial Studies*, 34, (11): 1785–1814.
4. Fire, Fransoa (1996): *Prošlost jedne iluzije. Komunizam u dvadesetom veku*, Beograd: Paideia (prevod s francuskog Vera Ilijin).
5. Hagen, Mark von (1995): "Does Ukraine Have a History?" *Slavic Review*, 54, (3): 658–673.
6. Himka, John-Paul (2015): "The History behind the Regional Conflict in Ukraine", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16, (1): 129–136.

7. Hrytsak, Yaroslav (1998): "National Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk", *Harvard Ukrainian Studies*, 22: 263–281.
8. Hrytsak, Yaroslav (2007): "One World is not enough, or my Adventures with National Paradigm", *Scripta ucrainica europaea*, Greifswald, September.
9. Hrytsak, Yaroslav (2009): "On the Relevance and Irrelevance of Nationalism in Contemporary Ukraine", in: *A Laboratory of Transnational History Ukraine and Recent Ukrainian Historiography* (Edited by G. Kasianov and Ph. Their), Budapest: CEU Press, 225–247.
10. Huntington, Samuel (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster.
11. Kappeler, Andreas (2003): "The Russian Empire and Its Nationalities in Post-Soviet Historiographies", In: Hayashi, Tadayuki. (ed.), *The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia*, Sapporo: The Slavic Research Center of Hokkaido University, 35–51.
12. Kasianov, Georgiy (2009): "'Nationalized' History: Past Continuous, Present Perfect, Future..." in: *A Laboratory of Transnational History Ukraine and Recent Ukrainian Historiography* (Edited by G. Kasianov and Ph. Their), Budapest: CEU Press, 7–23.
13. Kasianov, Georgiy (2012): "The 'Nationalization' of History in Ukraine", in: *The Convolutions of Historical Politics* (Edited by A. Miller and M. Lipman), Budapest: CEU Press, pp. 141–174.
14. Kasianov, Georgiy (2015): "How History Goes Wrong: Historical Politics and its Outcomes" (<http://www.culanth.org/fieldsights/611-how-history-goes-wrong-historical-politics-and-its-outcomes>).
15. Kudelia, Serhy (2014): "Domestic Sources of the Donbas Insurgency", *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 351 (September).
16. Kulyk, Volodymyr (2001): "The Politics of Ethnicity in Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker", *Journal of Ukrainian Studies*, 26, (1–2): 197–221.
17. Kuzio, Taras (2001): "Identity and nation-building in Ukraine: Defining the Other", *Ethnicities*, 1, (3): 343–365.
18. Liber, George (1998): "Imagining Ukraine: Regional Differences and the Emergence of an Integrated State Identity, 1926–1994", *Nations and Nationalism*, 4, (2): 187–206.
19. Miller, Alexei (2015): "The 'Ukrainian Crisis' and Its Multiple Histories", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16, (1): 145–48.
20. Polese, Abel (2011): "Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building?" *Studies of Transition States and Societies*, 3 (3): 36–50.
21. Portnov, Andriy (2015): "On Decommunization, Identity, and Legislating History, From a Slightly Different Angle", *Krytyka* (May, 2015) (<http://krytyka.com/en/solutions/opinions/decommunization-identity-and-legislating-history-slightly-different-angle#sthash.vLOQVHKf.dpuf>).
22. Riabchuk, Mykola (2002): "Ukraine: One State, Two Countries?" *Tr@nsit online*, Nr. 23 (<http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/ukraine-one-state-two-countries/>).
23. Riabchuk, Mykola (2015): "'Two Ukraines' Reconsidered: The End of Ukrainian Ambivalence?" *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15, (1): 138–156.
24. Rogers, Peter (2007): "Division, Difference and Diversity: Regionalism in Ukraine", *Україна Модерна*, 12 (2): 210–236.
25. Stepan, Alfred (2005): "Comparative Theory and Political Practice: Do We Need a 'State-Nation' Model as Well as a 'Nation-State' Model?" *Government and Opposition*, 43, (1): 1–25.
26. Stepan, Alfred (2005): "Ukraine: Improbable Democratic 'Nation-State' but Possible Democratic 'State-Nation'?" *Post-Soviet Affairs*, 21, (4): 279–308.

27. Stobiecki, Rafał (2008): "Historians Facing Politics of History: The Case of Poland", in: *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, (Edited by Michal Kopeček), CEU Press, 179–196.
28. Subotić, Milan (2007): *Na drugi pogled: Prilog studijama nacionalizma*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i "Filip Višnjić".
29. Subotić, Milan (2015): "Postkolonijalne studije i post-sovjetska društva: mogućnosti i ograničenja ukrštanja", *Filozofija i društvo*, XXVI (2): 458–480.
30. Subtelny, Orest (2009): *Ukraine: A History*, Toronto: University of Toronto Press (4th edition).
31. Vujačić, Veljko (2015): *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia. Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Serbia*, Cambridge: Cambridge University Press.
32. Wanner, Catherine (1998): *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine*, Pennsylvania State University Press.
33. Wilson, Andrew (1996): *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*, Cambridge: Cambridge University Press.
34. Wilson, Andrew (2000): *The Ukrainians: Unexpected Nation*, New Haven and London: Yale University Press.
35. Wolczuk, Katarzyna (2001): *The Moulding the Ukraine: The Constitutional Politics of State Formation*, Budapest: CEU Press.
36. Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe: The Map of the Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press.
37. Zayarnyuk, Andriy (2015): "A Revolution's History, A Historians' War", *Ab Imperio*, 1: 449–479.
38. Zhurzhenko, Tatiana (2002): "The Myth of Two Ukraines", *Tr@nsit online*, Nr. 23 (<http://www.iwm.at/uncategorized/the-myth-of-two-ukraines/>)
39. Zhurzhenko, Tatiana (2013): "Post-Orange Ukraine: Lost years?" (<http://www.eurozine.com/articles/2013-12-18-zhurzhenko-en.html>)
40. Грицак, Ярослав (2011): *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*, Київ: Критика
41. Касьянов, Георгий (2008): *Украина 1991-2007: очерки новейшей истории*, Киев: Наш Час.
42. Касьянов, Георгий (2011): «'Национализация' истории в Украине. Краткий экскурс» и «Публичная лекция Георгия Касьянова», у: Г. Касьянов, А. Миллер, *Россия–Украина: как пишется история. Диалоги – лекции – статьи*, Москва: РГГУ, 38–73; 107–121.
43. Литвиненко, А. и Якименко, Ю. (2008): «Русскоязычные граждане Украины: 'воображаемое сообщество' как оно есть», *Зеркало недели. Украина* (16 мая: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ruskojazychnye_grazhdane_ukrainy_voobrazhaemoe_obschestvo_kak_ono_est.html)
44. Миллер Алексей (2008): «Государство и нация в Украине после 2004 г.: Анализ и попытка прогноза», *Политическая наука*, 4: 109–124.
45. Миллер, Алексей (2009): «Россия: власть и история», *Pro et Contra*, (3/4): 6–23.
46. Портнов, Андрей (2004): «Тerra hostica. Образ России в украинских школьных учебниках истории после 1991 года», *Неприкосновенный запас*, 36 (4): 86–91.
47. Рјабчук, Микола (2003): *Од Малорусије до Украјине*, Београд: Библиотека града Београда (приредио Д. Ајдачић, превеле на српски М. Ивановић, А. Татаренко и Љ. Поповић).
48. Рјабчук, Микола (2007): «Култура памяти и политика забвения», *Отечественные записки*, 34, (1): <http://www.strana-oz.ru/2007/1/kultura-pamyati-i-politika-zabveniya>.

49. Рябчук, Микола (2012): «Русский Робинзон и украинский Пятница: особенности 'асимметричных' отношений», Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России (Под редакцией А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина) Москва: НЛЮ, 447–477.
50. Умланд, Андреас (2014): «Суть „украинского кризиса“ и его значение для Кремля и Европейского Союза», Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры, 2, (<http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss22.html>).

WAR AS A CONTINUATION OF 'POLITICS OF HISTORY' BY OTHER MEANS: THE UKRAINIAN CASE (PART ONE)

Summary: The article is the first part of the larger research aimed to investigate the role of 'politics of history' in the outbreak of armed conflict in Ukraine. Starting from the thesis that the interpretations of the past and the formation of collective memory are crucial for the exercise of identity policies in all post-communist countries, the author points out that Ukraine is not an exception, but a special case in which the tasks of building a (democratic) 'state' and consolidating the 'nation' are crosscutting. Leaving aside the (undeniable) influence of the 'Russian factor' in emergence and the war escalation of the 'Ukrainian crisis', the central part of the analysis is dedicated to various projects of 'nation building' and 'state building' formulated during the post-Soviet development of Ukraine. The theoretical framework for this analysis was a modified Brubaker's concept of 'nationalizing states' since it could be applied to Ukraine as well. Recalling various historical narratives, the Ukrainian political elites formulated competing and opposing normative concepts of 'national identity' that did not incentivize the inclusion of significant segments of the Ukrainian population. 'Memory wars' led by the alteration of political elites under the influence of the international political environment have brought to deep internal divisions and a real war. Issues that have led to disputes and which have contributed to the radicalization and political mobilization of the different segments of the population will be discussed in the next, second part of this research.

Key words: Ukraine, politics of history, collective memory, nationalizing states, nation, historiography